

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ
XXI

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности, од 23. новембра 2010. године, на основу реферата Александра Ломе, дописног члана САНУ, Слободана Реметића, редовног члана АНУРС и др Јованке Радић, вишег научног сарадника у Институту за српски језик САНУ

Уређивачки одбор

†академик Милка Ивић, редовни члан САНУ, Александар Лома, дописни члан САНУ, проф. др Мато Пижурица, др Јованка Радић, виши научни сарадник у Институту за српски језик САНУ (секретар Уређивачког одбора), Слободан Реметић, редовни члан АНУРС и проф. др Љиљана Црепајац

Главни уредник
АЛЕКСАНДАР ЛОМА

БЕОГРАД
2011

ОСВРТИ

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

НА ИМЕНОСЛОВНИМ ВРЕЛИМА IV Осврт на нова издања старосрпских извора¹

Сџари српски архив, изд. Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву,² Архив Србије у Београду² и Међуопштински историјски архив у Чачку, одговорни уредници Андрија Веселиновић и Раде Михаљчић, књ. 8, Београд 2009, 223 стр.; књ. 9, Београд 2010, 259 стр.

Нове две књиге серије *Сџари српски архив* доспеле су нам у руке непосредно пред предавање овога броја „Ономатолошких прилога“ у штампу, те ћемо се овде на њих само укратко осврнути, да бисмо одржали континуитет праћења те несумњиво корисне едиције на страницама нашег часописа. Осму свеску отвара издање хрисовуље краља Стефана Уроша III (Дечанског) Призренској епископији из 1326. Досад је овај документ био познат само по издању И. Јастребова из 1881. и веровало се да је пропао у пожару Народне библиотеке у Београду 6. априла 1941. Недавно је, на срећу, пронађен (после 70 година?) у Архиву САНУ, што је омогућило његово поновно издавање, пропраћено добро читљивим снимцима оригинала. У напоменама назначене су разлике према ранијим издањима (на основу Јастребовљевог, једно је 1980. приредила Т. Славева). У тексту овог издања поткрала се понека грешка. Ономастичког податка тиче се она на стр. 17¹⁶⁴: **Двѡрѡцѡемь** треба **Дѡврѡцѡемь**; успут бележимо и **погыѡль** уместо **погыѡль** 14⁴⁸⁻⁴⁹, **насалѡдениѡ** уместо **наслаѡдениѡ** 13¹⁷⁻¹⁸. Занимљива у многим погледу, ова повеља даје нам вредну топономастичку грађу из призренског краја и из Горњег и Доњег Полога у данашњој сз. Македонији. Скрећемо пажњу на назив за тврђаву Вишеград у клисури Бистрице више Призрена **Кѡѡла**, што је најранија потврда арабизма *кула*, који се јавља и у Душанову законуку, те је јасно да посреди није османски турцизам него пред-

¹ Уп. ОП XVII 459-474; ОП XVIII 457-471; ОП XIX-XX 743-754.

² Суиздавач само за књ. 8.

турска позајмленица.³ Потврђено је читање старијег лика имена реке (и области) Дренице **Дрѣница** (16107), чиме се оно доводи у везу са предсловенским хидронимом *Дрин / Дрим*.⁴ Потврду је добило и читање *Лѣвиша* (**на Лѣвиши** 1576) са јатом, уп. ЗФФ 16/1989, 96 д.

Један кривотворени акт хиландарског братског сабора датиран 1347/48. годином а настао по свој прилици знатно касније не садржи ономастичку грађу осим монашких имена и једног привидног надимка, који вероватно то није. Ту се прописује да се оцу („башти“) Андонију даје, између осталог, **вино ѡт клинѣца за д(ь)нѣ** (6157–58), што је у преводу на стр. 63 схваћено „и вино од Клинца на дан“, тј. **Клиньць** би био надимак произвођача или испоручиоца вина. Пре ће ту посредити бити апелатив *клиньць* > савр. *клинац*, *клинчић* ‘каранфилић’. По „Хиландарском медицинском кодексу“ из XV–XVI в., каранфилић куван у вину употребљаван је против назеба, повраћања и пролива, као и против тровања насталог услед прекомерне употребе лекова.⁵ За Андонија је речено да је стар и занемоћао, па му је то свакако била нека врста терапије.

Пажњу ономастичара свакако заслужују три повеље за манастире Тисмена и Водица у данашњој Румунији, деспота Стефана Лазаревића из 1406, угарског краља Жигмунда из 1429. и Јанка Хуњадија из 1444. Све три се чувају у букурештанском Државном архиву и овде су први пут издате заједно, на основу овде објављених снимака (прва, коју је недавно поново издао А. Младеновић (2007: 351–357), сачувана је у оригиналу, друге две у преписима). Све три бележе знатан број топонима. Села која је двома манастирима „**въ Влашкои земли**“ даровао деспот Стефан налазе се у области Пека и Браничева. Значајна је издавачева исправка досадашњег читања имена села **Поподате** у **Понодате** (18718). Доцнији прилози су делом из српског Подунавља, делом са леве обале Дунава из околине самих манастира, где се меша словенска и румунска топонимија (рум. **Валеладуга** „Широки до“, **Балеци**, **Стрѣмита** од слов. *Струмица итд.; слов. **СѢшица**, **Потоць**, **Водица**, **Бистрѣць** итд.); Словена ту у оно доба изгледа да није било мање од Румуна, а да је тај словенски елемент у етничком и језичком погледу био српски сведоче како

³ Даничић s.v. неоправдано сумња да је реч у ДЗ позиција глоса; њену аутентичност доказује не само нешто ранија потврда у овој повељи, него, као што је то видео већ Петар Скок (Skok 2: 229b) и **трьгъ Коула** у оснивачкој повељи манастира Дренче из 1382. (ЗС 764); у Браничевском тефтеру из 1467. село *Кула* означено као „лазарно место“ (Стојаковић 1987: 116). Томе треба додати придев *кулски*, којег нема код Даничића, а посведочен је у овде поново објављеној даровници Вука Бранковића Хиландару из 1376/77. (**ни кеѣалине гѣад[ь]скога, ни коульскога** ССА 8: 12111).

⁴ У античко доба тај хидроним, гр. *Δρεῖνος*, лат. *Drinus*, означавао је водотокове који теку на разне стране са планинског масива који чине Проклетије, Хајла, Мокра Гора и Сува планина, са једне стране (*Бели*) *Дрим*, који је задржао предсловенски назив, са друге Лим који га је променио али се старо име чува од његовог ушћа у облику *Дрина* (С. Лома, МЗ 7/2007: 9); *Дрѣница* „мала Дрина“, притока Ситнице шири некадашњи ареал овог назива на југоисток развођем Ибра и Белог Дрима до планине Чичавице.

⁵ Катић 45, где се биљка зове гарофали. Српски назив је одатле што осушени пупољци биљке који се користе као зачин личе на ексере, *клинце*, исто је мотивисан и руски *гвоздика*. Из Хиландарског кодекса Катић има и реч **клинць** са наводом: **и да сѢ главичасти како клинць** (71), али није јасно о чему је реч у контексту.

румунска, тако и словенска назвања: **Срѣв'шорѣ**,⁶ **Сагив(а)цѣ**.⁷ Ово су тек неке начелне опаске, а карта двају манастирских властелинстава са убицираним средњовековним топонимима свакако би нас подробније поучила о етничком стању тога дела Румуније у позном средњем веку. **Тсчиновци** у Жигмундовој повељи 190²³ ваља поправити у **Тсрчиновци**; на том месту је због преклопа текст оштећен па се чита **т. .чиновци**, али између **т** и **ч** места има за два слова. Формулација *ѣройиива Цибра блаѣо зовомоје Бисѣрцѣ* добро је схваћена у преводима: „насупротив Цибра“; реч је о некој мочвари насупрот ушћу десне притоке Дунава Цибрице у Дунав у сз. Бугарској низводно од Лома; старије име реке очувало се у именима двају села крај њеног ушћа, *Горни и Долни Цибър*; оно рефлектује антички хидроним *Sebrus* (рум. *Țibru* је из словенског). Стога у регистру 216 треба поправити *Цибра* у *Цибар*, а у тексту Жигмундове повеље **Протѣва** 190²⁰ писати са малим почетним словом.⁸

Девета књига ССА посвећена је успомени на академика Симу Ђирковића, водећег српског медијевисту и сарадника овог часописа од његовог првог броја.⁹ Књигу отвара *In memoriam* из пера Андрије Веселиновића, а следи допуна библиографији Ђирковићевих радова објављеној у ССА 3, коју је урадио Ђорђе Бубало. Од дипломатичке грађе објављене у овој књизи издвајамо најпре две Стонске повеље краља Душана, више због антропонимских података (један од сведока је крбавски кнез Гргур **Ксрѣковић**, други в(о)евода Денань **Маниаць**¹⁰ 3244–45; облик првога презимена садржи варијанту *Курѣјак* календарског имена гр. *Κυριακός* ‘Кир(и)јак’, са одразом гр. *υ* као у као у **квоѣсивољ** < *χρυσόβουλλον*, где и *κ* < гр. *χ* указује на латинско

⁶ Тако, не **Срѣв(о)шорѣ** како чита издавач на стр. 25; на снимку се види **срѣшорѣ** са натписаним словом, које ће најпре бити в изокренуто за 45° надесно; у Хуњадијевој повељи је **срѣв'шорѣ**. Сазвучан назив бележи Милутинова повеља Хиландару из 1293–1302: **на селици Срѣв'шорѣ** (по једној претпоставци, данашњи Шопур код Штипа, в. М. Живојиновић, ЗРВИ 45/2008: 211), само што се ту не ради о облику множине (нити пак о фемининуму **Срѣв'шорѣ**, како реконструишу номинатив Даничић и Пурковић, било би ***Срѣв'шорѣѣ**), него о *ј*-посесиву у истом падежу у којем је и именица *селициѣ* уз коју стоји, локативу средњег рода, тј. номинатив би био ***Срѣшорѣ селициѣ**. Рум. *Sîrbșor* је деминутив од *Sîrb* ‘Србин’, уп. у Драгачеву *Негрѣшорѣ* од *negri* ‘црн’ (Skok 3: 316а; 407–408). Називи попут ових настајали су на теренима где се влашко становништво мешало са српским.

⁷ Помиње се већ у повељи влашког војводе Мирче из 1386. Ту је *-ђ*- недвосмислено српска црта, именица *сађа* ‘чађ’ у основи представља архаизам (уп. ППТО 127).

⁸ Овде није место да се подробније бавимо тим двама старосрпским језичким споменицима насталим на угарском тлу (Жигмундова повеља писана је у Пожуну–Братислави, Хуњадијева у Ршави–Оршави), но скрећемо пажњу да се у њима први пут јавља низ хунгаризама из државно-правне сфере, као што је **валѣтовати** 191⁵² као синоним стрп. **забавити** ‘чинити сметњу’; досада је први помен био у једном акту из 1430. (Пуцић 1: 81, уп. ЕРСЈ 2: 166–167); Жигмундова повеља је годину дана старија. У формулацији **ни на едином(ь) мѣсте ваамѣ да не платѣ, нь да ходе словѣдно** (1429: 191^{42–43}, 1444: 401^{–2}) имамо далеко најранију потврду хунгаризма *вама* < мађ. *vám* ‘царина’ (Hadrovics 1985: 525 има за маскулиnum *вам* прву потврду из 1586, за фемининум *вама* тек из Белостенчева речника насталог у другој половини XVII в. а објављеног у Загребу 1740). Превод на стр. 198: „ни на једном месту да вам не платѣ“ треба исправити.

⁹ У деветој књизи постумно су објављена два Ђирковићева прилога. Подсетимо да је трећа књига ССА изашла као споменица поводом његовог седамдесет петог рођендана.

¹⁰ Погрешно одштампано **Маниаць**.

посредство из доба византијске власти у Далмацији.¹¹ Поставља се питање колико је овај лик са -у- сезао на исток и да ли је он у основи оронима *Курјач рѝ*, *Курјача* у Рашкој посведочених Бањском повељом, или их треба изводити из зоонима *курјак* ‘вук’ за који иначе нема тако раних потврда и чије је порекло неизвесно. За *Манијак* исправно се указује на стр. 45 да је вероватно грчког порекла; *Μανιάκης* је презиме византијског племићког рода, уп. ЗРВИ 36/1997: 236–239. Топономастичку грађу пружа Душанова повеља из 1336/1337, којом владар потврђује дар Милшине удовице Радославе Хиландару, село Уложишта са црквом Св. Ђорђа. Село досад није убицирано, мада се наводи са међама. Етимологија топонима је јасна (изведеница на -*išče* од *vь-ložiti), али значење није. У староруском **вѣложище** је синоним за **попѣище** као превод за грчку меру дужине *στάδιον*. Друга могућност је ‘земљишно улегнуће’. Шта год значео тај назив, његов одраз у данашњој топонимији могао би бити *ложиштие*, са декомпозицијом у- схваћеног као предлог. Атанасије Урошевић бележи назив шуме *Ложиштие* у селима Гојбуљи на Косову и Врнезу у Горњој Морави (СЕЗб 89: 83).¹² Повеља Вука Бранковића Дубровнику из 1387. занимљива је као леп узорак старосрпског језика онога доба, са цртама косовског наречја (екавштина, испадање *в* испред *љ* у **осталѡмъ** 10245). Међу потписницима спорно је име војводе, које су ранији издавачи читали **прѣнакѡ**, а овде је понуђено ново читање **прѡнакѡ** = *Пројак* које нам се са правописне тачке гледишта не чини вероватним. Колико смо могли проверити на снимку, пише **прѡнакѡ** или **прѡнакѡ** или **прѣнакѡ**, док се у препису из Codex Ragusinus-a јасно чита **прѡнакѡ**. У свим варијантама име је хапакс, најближе му стоји савремено презиме *Прњаковић*, па је утолико старо читање вероватније. Издашније су за топономастичара две даровнице Константина Драгаша Хиландару које се овде први пут у целини објављују. Предмет прве су три села у широј околини града Штипа са својим међама; издајамо међнике **Кѡчѡлатѡ**, румунско назвање које се среће широм Балкана,¹³ и **Бѡлѡски Дѡвѡ**, рано посведочен топономастички одјек народних митолошких представа.¹⁴ Погрешно је прочитана и схваћена секвенца 11786–85: **И село Крѡви Долѡ за Сѡшевомѡ ѡнѡге ѡ шиѡ с мѡгѡми и сѡ ѡтѡсомѡ**, преведено на 121: „И село Криви Дол иза Сушева путем кроз усек са међама и отесом ...“ Треба читати **ѡнѡге ѡшиѡ** ‘с оне стране Ушију’, јер се мало напред у омеђењу Козјака каже да му међа иде на **ѡши ѡ Крѡви Долѡ** (11676–11777), тј. брдо над Кривим Долем звало се *Уши*, што није редак оро-

¹¹ У старосрпском је посведочена и хибридна варијанта са *x-* и *-y-*, између осталог и у призренској повељи Дечанског: *хѡѡсовѡли* instr. pl. 8: 1579; није баш схватљива напомена 10 на истој страни да „Тако стоји у оригиналу, Јастребов и Славева су исправно прочитали *хѡнѡсовѡли*.“ Исправни су и један и други и трећи облик, а издавачи треба да верно преносе оригинал, како је то уосталом овде и учињено, а не да га поправљају.

¹² Издавачи повеље на стр. 70 најављују рад Гордане Томовић у „Хиландарском зборнику“ бр. 13, где она убицира Уложишта на простор данашњих села Орлате и Негровце у подножју планине Дренице. Наравно, исто топографско назвање могло се понављати на више места. Уп. *Ложиштие* у Бигор-Доленцима код Кичева (СЕЗб 28: 659), *Ложиштиа* на Брачу.

¹³ Уп. *Кучлаѡ* > *Кушлаѡ* у источној Босни (ЗРВИ 38/1999–2000: 112).

¹⁴ Не можемо бити сигурни да ли се реч ‘храст’ на том терену тада заиста изговарала *дуб*, или је у повељи посрбљена (македонски је *даб*, псл. *dqbъ).

ним. Друга повеља именује четири села на левој страни Јужне Мораве северно од Бујановца, међу њима **Лападиници**, данашње *Лойардинце*; оно се може поредити са именом позноантичког кастела код Прокопија Ρελорδενεϛ (LB 36/1993: 229), али и са међником **Лоупрѣдѣ** у Милутиновој повељи Хиландару овде 860, данас *Лујурда* (17).¹⁵

Све у свему, и ове две књиге ССА дају доста тога новог, низ побољшаних читања и добре снимке текстова; дипломатички и у ширем смислу историографски коментари су исцрпни и учени, но о њима ће судити позванији од нас. Имајући у виду вредност и значај овога издавачког подухвата, који би, подсетимо се, требало да положи темељ за српски дипломатски кодекс, морамо поново скренути пажњу на неке филолошке омашке које се прилично постојано провлаче кроз ССА, а тичу се управо ишчитавања ономастичких података које старосрпска дипломатичка грађа пружа. Обе језичке варијанте на којима су повеље писане, српскословенска и старосрпска, разликују се од савременог српског језика између осталог појединим падешким облицима. Ти облици нису ретки и свако ко се бави проучавањем и издавањем старих текстова морао би их већ на први поглед препознавати. Тако етници на *-*jane* имају краћи датив и локатив множине на -(j)ax, од **ггаггане** је нпр. **ггаггань**, **ггаггахъ**. Стога из локативне синтагме **оу Поточахъ** 8: 16119 уместо номинатива *Поѣоче* (превод у *Поѣочама* 22, исто у регистру 213), треба извести **Поточане** или **Поточани**¹⁶. Придеви на *-*ьskъ* мењали су се и по промени неодређеног вида, при чему је у локативу једнине сва три рода, који се завршавао наставком -ѣ, долазило до друге палатализације *k > c* а затим до дисимилације *sts > st*: -*ьscě* > стсл. **-ѣстѣ**. И ти су облици врло чести — нпр. у словенском преводу Св. писма читамо да се Исус родио **въ Видлеемѣ Иудеистѣ** „у Витлејему Јудејском“ или да је претворио воду у вино на свадби **въ Канѣ Галилеистѣ** — па тим више чуди што је **оу Банстѣ** 9: 7838 преведено на стр. 80 у *Банѣи*, а у регистар на стр. 243 унесено као *Банѣи*. Номинатив ту, наравно, може гласити само **Баньска** или **Баньско**, а село *Банско* има код Струмице, те је очито реч о њему.

¹⁵ Можда, са раним прелазом таутосилабичног *am* преко *o у *u*, од латинског имена грчког порекла *Lampridius*, уп. дубровачко презиме **Ломьпрѣдѣ**, **Ломьпрѣдикѣ** (MS 7, 39; Skok 2: 317a).

¹⁶ Уп. овде стр. 443.